“धादिङ जिल्लामा प्रचलित उखानको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण”

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
स्नातकोत्तरतह (एम.ए.) द्वितीय वर्षको दशौं पत्रको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको
शोधपत्र

शोधकर्ता :
दल बहादुर थापा मगर
एम. ए. दोस्रो वर्ष
क्याम्पस रोल नं. २९३
परीक्षा रोल नं. - २८०५७७
त्रि.वि.दर्ता. नं. ९-२-३७५-४-२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
केन्द्रीय विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७१

हार्दिक कृतज्ञता

कुनै पनि राष्ट्रको भाषा, संस्कृति, इतिहास, घटना र समाजको प्रतिविम्ब उतार्ने उखानहरू सामाजि, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, साहित्य, भाषाशास्त्रीय आदि दृष्टिले तिनको अध्ययन महत्वपूर्ण मानिन्छ । उखानहरूमा व्यक्त ज्ञानराखी, प्रतीकात्मक र विशिष्ट किसिमको हुन्छ । थोरै शब्दमा धेरै ज्ञानको सार निहित रहने हुँदा शब्दको मितव्यतिाको निम्ति उखानलाई भाषिक अभिव्यक्तिमा प्रयोग गरिन्छ । त्यसैले लोकजीवनले उखानहरूलाई लोकोक्तिको रूपमा प्रचलन गर्दै ल्याएको देखिन्छ । उखानको प्रयोगले भाषा मार्मिक, सरस र सजीव हुनाका साथै प्रवाहपूर्ण हुन्छ । उखानले साधारण र विशेष अर्त दिए पनि उखानको महत्व लाक्षणिक अर्थमा मात्र हुन्छ । भाषामा अभिव्यक्तिको क्रममा धारावाहिक रूपमा निस्कने उखान नेपाली जनजीवनमा व्यक्ति व्यक्तिका मुखमा झुन्डिएर रहेका हुन्छन् । नेपाली समाजमा उखानलाई आहान, भनाइँ, कथन, कहावत, उक्ति, लोकोक्ति, वचन, शास्तर नाम ठाउँ अनुसार दिइएको देखिन्छ । यस्ता उखानको अर्थ रूपात्मक प्रतिकात्मक, गुढार्थ मूलक हुन्छ ।

नेपाली लोकसाहित्यको विशाल फाँट रहेको छ तर यस दिशा भएका उखान अध्ययनका प्रयाहरू साह्रै थोरै रहेका देखिन्छन् । लोकसाहित्यका विधि विधाहरू मध्ये उखानहरू लोकोक्तिका रूपमा मौखिक परम्पारमा प्रचलित भई आएका छन् । खेतीपातिको काममा खटिने किसानहरू आफ्नो गाउँले जीवनमा अर्ति उपदेशका रूपमा उखान कथ्छन् र जीवन व्यवहारमा तिनको मर्मलाई आत्मसात् गर्छन् । साथै उखानले सामाजिक जीवनका विकृति औंल्याउने काम पनि गरेको हुन्छन् । यस्ता उखानले नेपाली समाजको चिन्तनस्तर, सामाजिक व्यवहार, खानपान, विधि निषेध जस्ता कुरा प्रतिबिम्बित गर्छन् । समयको गति र समाजको शिक्षाको प्रगतिसँगै नयाँ नयाँ उखानहरू यस दिशामा प्रचलित हुँदै आएको पाइन्छ । यस क्रममा आधुनिक विषयवस्तुलाई प्रतीक बनाई प्रयोग गरिन्छ । लोक जीवनमा आफूले देखे भोगेको वस्तुलाई प्रतीक बनाई प्रस्तुत गर्ने प्रचलन नेपाली लोकजीवनमा युगौंदेखि चल्दै आएको देखिन्छ ।

प्रस्तुत कृति त्रिभुवन विश्वविद्यालय सामाजिक शास्त्रसंकास अन्तर्गत एम.ए. नेपाली दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो । लोकसाहित्यभित्र खुम्चिएर बस्नु परेको उखान विधमा तयार पारिएको यस शोधकार्यमा धादिङ जिल्लामा प्रचलनमा रहेको उखानको सङ्कलन वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । उखानको स्वरूप तथा संरचना उस्तै देखिए पनि प्रयोगस्थानको दृष्टिकोणले त्यसको अर्थमा भिन्नता देख्न सकिन्छ । त्यसकारण धादिङ जिल्लाभित्रको

केही निश्चित भू-भागलाई केन्द्रमा राखेर सङ्कलन गरिएका करिब नौ सय उखानहरू यहाँ समेटिएका छन् । ती उखानहरू स्थानीय जनजीब्रोमा पृथक पृथक परिवेशमा प्रयोग हुने गर्दछ । त्यसैको आधारमा समाज, संस्कृति, व्यवसाय, राजनीति धर्म, आदिसँग सम्बन्धीत भएकाले त्यसै अनुसार उखानको वर्गीकरण गरिएको छ । उखानको सामान्य सैद्धान्तिक परिचय प्रस्तुत गरेर कृतिलाई गति दिइएको भए पनि मूलतः धादिङको भू-भागमा स्थानीइ स्तरमा प्रयोग हुने उखानको सङ्कलन गर्नु नै यसको प्रमुख उद्देश्य हो । विभिन्न विद्वान, पेशाकर्मी, किसान, शिक्षक लगायत गाउँघरका बुढापाकासँगको भलाकुसारी मार्फत् कयौं उखान सङ्कलन गरिएको छन् भने केही उखानहरू विद्यालयका भाइबहिनीहरूलाई प्रतियोगितात्मक रूपमा सङ्कलन गर्न लगाएर त्यस मार्फत् खोजिएका छन् । जे जसरी प्राप्त भए पनि केबल स्थानीयताको खोजी गर्नु नै यो शोधकार्यको लक्ष्य हो ।

यो शोधकार्य तयार पार्ने सहयोग गर्नु हुने सबैमा साधुवाद टक्र्याउन चाहन्छु । यस क्रममा सबैभन्दा बढी त्रि.वि.का गुरू मोतिलाल पराजुलीप्रति आत्मदेखि नै हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु । उहाँको असाध्यै सहयोग र मार्ग निर्देशबाट नै यो शोधकार्य निर्माण गर्न सकेको हुँ । उखान सङ्कलनमा उखान उपलब्ध गराउनु हुने सबै स्थानीय बासिन्दाहरू प्रति आधार व्यक्त गर्न चाहन्छु । विद्यालयका भाइबहिनीहरू जसले मेहेनतसाथ आफ्नो घरपरिवारबाट उखान सङ्कलन गरेर मलाई सहयोग गर्नु भएको छ उहाँहरूलाई पनि हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधकार्य तयार गर्ने सिलशिलामा सहयोग लिइएका उल्लेखित सन्दर्भ सामग्रीका लेखक तथा सर्जकप्रति आभारी छु । केही अंशहरू साधार पनि गरिएको हुँदा सम्बन्धित विद्वानहरूसँग क्षमतायचना पनि गर्दछु । मलाई यस कार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नु हुने सबैमा हार्दिक धन्यवाद दिँदै “धादिङ जिल्लामा प्रचलित उखानको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण”शीर्षकको शोधकार्यलाई एउटा पुस्तकाकार दिनुहुने आदर्श कम्प्युटरको प्रोपाइटर श्री द्रोणप्रसाद दुवाडीलाई पनि धन्यवाद सहित सम्झन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस उखान सङ्कनको शोधकार्यलाई अन्तिम मूल्याङ्कन गरिदिनको लागि त्रिभुवन विश्वविद्याल नेपाली केन्द्रीय विभागमा पेश गर्न चाहन्छु ।

मिति :

दल बहादुर थापा मगर
नेपाली विभाग
केन्द्रीय क्याम्पस, कीर्तिपुर

विषय सूची

क्र.स.	शीर्षक	पेज नं.
	अध्याय : पहिलो	
	शोधपत्रको परिचय	
१.१	विषय परिचय	१
१.२	अध्ययन समस्या	१
१.३	अध्ययन उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समिक्षा	२
१.५	अध्ययनको महत्व वा औचित्य	५
१.६	अध्ययनको सिमा	५
१.७	अध्ययन विधि	६
१.८	अध्ययनको रूपरेखा	६
	अध्याय : दोस्रो	
	उखानको सैद्धान्तिक परिचय	
२.१	उखानको परिचय र परिभाषा	७
२.२	उखानका विशेषता	१०
२.२	उखानका तत्वहरू	१३
२.३	नेपाली उखानको वर्गीकरण	१४
२.४	नेपाली उखानको अध्ययन परम्परा	२१
	अध्याय : तेस्रो	
	धादिङ जिल्लामा प्रचलित उखानको संकलन	
३.१	उखान संकलन क्षेत्रको परिचय	२४
३.२	संकलित उखानहरू	२४
	अध्याय : चौथो	
	धादिङ प्रचलित उखानको विश्लेषण	
४.१	धादिङमा प्रचलित उखानमा समाज र संस्कृतिको चित्रण	५७
४.२	राजनीतिपरक उखान	५९
४.३	पारिवारिक चित्रण	६१
४.४	समाज सर्न्दभ	६२
४.५	संस्कृतिपरक उखान	६३
४.६	अर्थपरक उखान	६४
४.७	उखानमा पेशा व्यवसायको सर्न्दभ	६५
४.८	अन्य विविध उखान	६५
	अध्याय : पाँचौं	
	उपसंहार	
५.१	धादिङ जिल्लामा उखानको प्राप्ति	६७
५.२	निष्कर्ष	६८
	सर्न्दभ सामग्री सूची	